
Naložbene prevare: viktimološki pogled

VARSTVOSLOVJE,
letn. 18
št. 3
str. 303–324

Mateja Bitenc

Namen prispevka:

Namen prispevka je povečati osveščenost javnosti o obsegu naložbenih prevar, njihovih značilnostih in vplivih na žrtve, o tem, kaj vse vpliva na to, da posameznik postane žrtev, ter na primerih pokazati znake, na podlagi katerih lahko prepoznamo naložbeno prevaro.

Metode:

Prispevek združuje teoretični področji viktimologije ter finančne kriminalitete. Gre za teoretičen prispevek, kjer so bile uporabljene metode deskriptivne in primerjalne analize ter sinteze. Za oblikovanje zaključkov smo uporabili znanstveno metodo sinteze, temelječo na kombinaciji induktivnega in deduktivnega sklepanja (inverzna dedukcija). Pri pregledu viktimoloških raziskav smo poudarek dali raziskavam, ki se ukvarjajo z žrtvami finančne kriminalitete, konkretno žrtvami naložbenih prevar.

Ugotovitve:

Naložbene prevare so problem družbe in problem posameznika. Različne študije kažejo, da je število ljudi, ki so žrtve tovrstnih kaznivih dejanj, iz leta v leto večje. Tovrstna izkušnja se globoko zareže v življenje posameznika in ima na žrtev izredno negativen vpliv – tako v materialnem kot tudi v čustvenem, psihološkem in zdravstvenem pogledu.

V prispevku so predstavljeni najpogostejši tipi naložbenih prevar ter njihove značilnosti, ugotovitve raziskav o žrtvah naložbenih prevar, njihovih lastnostih, življenjskem slogu in okoliščinah, ki pomembno vplivajo na to, da posameznik postane žrtev naložbene prevare. Predstavljen je torej kontekst, znotraj katerega se zgodi naložbena prevara. Prispevek zaključujemo s pregledom nekaterih najočitnejših in najpogostejših znakov, na podlagi katerih lahko posumimo, da gre za naložbeno prevaro in ne za pravo naložbeno priložnost.

Omejitve/uporabnost raziskave:

Viri oziroma raziskave, ki obravnavajo žrtve naložbenih prevar in druge finančne kriminalitete, so v primerjavi s študijami in raziskavami klasične, (»nasilne«) kriminalitete redkejša, saj je pozornost tako stroke kot tudi širše javnosti v večji meri namenjena žrtvam prav slednje, manj pa žrtvam t. i. beloovratniške nenasilne kriminalitete.

Izvirnost/pomembnost prispevka:

Prispevek je pomemben, saj se v zadnjem času predvsem na spletnih straneh in preko drugih prodajnih poti, kot so elektronska pošta, telefonski klici, organizacija brezplačnih prodajnih in informativnih srečanj za potencialne

vlagatelje in podobno, pojavlja vedno več ponudb za vlaganje finančnih sredstev v različne naložbene priložnosti. Za nekaterimi od teh ponudb se skrivajo prevaranti, ki s profesionalnim pristopom in preslepitenimi taktikami prežijo na potencialne vlagatelje. Prispevek je namenjen širši javnosti in ima namen opozoriti na prisotnost in velik obseg tega pojava ter opisati proces, kako do naložbene prevare sploh pride in kakšne so posledice, s katerimi se soočajo žrtve naložbenih prevar. Prispevek zaključujemo z opozorilom na nekaj najpogostejših (in najočitnejših) znakov, da gre pri finančni naložbi za naložbeno prevaro.

UDK: 343.72

Ključne besede: naložbe, preslepitve, prevare, finančna kriminaliteta, žrtve, oškodovanci

Financial Investment Frauds: Victimological View

Purpose:

The main purpose of the article is to rise attention of the public about the scope of investment frauds, their characteristics and the effects on the victims; to explain the contexts of victims' lives and how they interplay with making someone more or less vulnerable becoming the victim of investment fraud. The goal is also to present some case studies to show the signs of the possible financial fraud.

Design/Methods/Approach:

The article combines two theoretical fields: victimology and financial crime. In the paper, methods of descriptive and comparative analysis and synthesis were used. Scientific method of synthesis based on a combination of inductive and deductive reasoning is used for drawing conclusions. In reviewing victimology researches, the emphasis was on researches dealing with victims of financial crime, specifically the victims of investment fraud.

Findings:

Financial frauds, and more specifically investment frauds, are the problem of the society and the problem of the individual. Financial crimes affect thousands of people every year, yet very little is known about the experiences. Such experience deeply incises into the lives of individuals and has extremely negative impact on their lives due to the victimization - not only in the material sense (material losses) but also highly negative emotional, psychological and health impacts. The article brings the most common types of investment frauds, characteristics of the victims and their contexts of lives which have the major impact on the fact that one became the victim of the investment fraud. Therefore, the context within which the investment scam happens is featured. The article concludes with a review of some of the most obvious and most common signs, on which you can suspect that the opportunity presented is an investment scam and not a real investment opportunity.

Research Limitations/Implications:

The sources and the researches of the victims of investment fraud and other financial crime are rarer because of the fact, that more attention is given by both,

the criminologists and the general public, to the victims of classic („violent“) crime compared to the attention given to the victims of white collar crime.

Originality/Value:

The topic is relevant because of the fact, that recently more and more recruiting actions by fraudsters have taken place on the web sites and via other channels of communication (i.e. spam, cold phone calls, organization of free seminars and sales promotions), all leading the potential victims to making decisions in investing their savings into the financial opportunities, of which some of them may just be financial scams.

Our aim is to inform the public about the scope of these phenomena, to give the outline about the process of leading the investor into the financial fraud (grooming), to present the consequences of the fact that one is become the victim of financial fraud and the impact on his or her life.

UDC: 343.72

Keywords: investments, frauds, scams, financial crimes, victims

1 UVOD

Naložbene prevare so problem družbe in problem posameznika. Različne študije kažejo, da je število ljudi, ki so žrtve tovrstnih kaznivih dejanj, iz leta v leto večje. Tovrstna izkušnja se globoko zareže v življenje posameznika in ima vsaj na nekatere žrtve izredno negativen vpliv – tako v materialnem kot tudi v čustvenem, psihološkem in zdravstvenem pogledu. Meško (1998) ugotavlja, da je odziv žrtev na viktimizacijo zelo različen: nekatere žrtve utrpijo prehodne težave, nelagodje, druge žrtve pa hujše oblike dezorientacije, dolgotrajno trpljenje in resne zdravstvene težave. Psihološka oškodovanost žrtve, ki sledi kriminalni viktimizaciji, je pogosto velika in je odvisna od narave dogodka, sposobnosti soočati se s težavami in možnostmi, ki so na razpolago (Meško, 1998).

Prispevek je namenjen širši javnosti in ima namen opozoriti na prisotnost ter velik obseg naložbenih prevar ter opisati/razložiti proces, kako do naložbene prevare sploh pride in kakšne so posledice, s katerimi se soočajo žrtve naložbenih prevar. Predstavljeni so najpogostejši tipi naložbenih prevar ter njihove značilnosti, ugotovitve raziskav o žrtvah naložbenih prevar, njihovih lastnostih, življenjskem slogu in okoliščinah, ki pomembno vplivajo na to, da posameznik postane žrtev naložbene prevare. Predstavljen je torej kontekst, znotraj katerega se zgodi naložbena prevara. Prispevek nadaljujemo z opozorilom na nekaj najpogostejših (in najočitnejših) znakov, da gre pri finančni naložbi za naložbeno prevaro; te ugotovitve izhajajo iz zbiranja in analiziranja podatkov o naložbenih prevarah in njihovih žrtvah, ki jih je izvedel *Financial Industry Regulatory Authority* (FINRA). Podatki sicer veljajo za ZDA, vendar lahko njihove ugotovitve apliciramo tudi na slovenski finančni trg. Na koncu prispevka pa poskušamo odgovoriti na vprašanje vloge žrtve v kazenskem postopku in poudariti pomen preventivne dejavnosti, ki poskrbi na eni strani za večjo osveščenost javnosti v zvezi s tem pojavom kriminalitete, na drugi strani pa z ustreznim strokovnim pristopom nudi pomoč žrtvam naložbenih prevar pri opolnomočenju po viktimizaciji.

Glavna vprašanja, s katerimi se ukvarja prispevek, so:

- Katere so značilnosti ter okoliščine v življenju posameznika, ki odločilno vplivajo na to, da posameznik postane žrtev naložbene prevare?
- Kakšne so posledice za posameznike, ki so doživeli naložbeno prevaro, kako se soočajo s temi posledicami ter kakšne strategije opolnomočenja po prevari uporabljajo?
- Kateri so najočitnejši in najpogostejši znaki, na podlagi katerih lahko posumimo, da gre za naložbeno prevaro in ne za pravo naložbeno priložnost?

V prispevku je kot znanstvena metoda raziskovanja uporabljena deskriptivna, primerjalna analiza in sinteza strokovne literature. Za oblikovanje zaključkov in predstavitev rezultatov smo uporabili znanstveno metodo sinteze, temelječo na kombinaciji induktivnega in deduktivnega sklepanja. Pri pregledu viktimoloških raziskav smo poudarek dali raziskavam, ki se ukvarjajo z žrtvami finančne kriminalitete, konkretno žrtvami naložbenih prevar.

2 NALOŽBENE PREVARE

Slovar slovenskega knjižnega jezika (2014: 136) prevaro opredeli kot »dejanja, s katerimi kdo z določenim namenom zavede koga v zmoto«. Najpogostejše je glavni motiv pridobitev premoženjske koristi, kar velja za klasične prevare oziroma goljufije¹, pa tudi za prevare, izvedene v virtualnem okolju oziroma internetne prevare (Dimc in Dobovšek, 2012).

Kanduč (2009: 223–224) ugotavlja: »Čeprav je mogoče oznako »prevara« v številnih kontekstih – in brez večjih komunikacijskih zapletov in nesporazumov – nadomestiti z izrazi, kot so »goljufija«, »sleparija« ali »potegavščina« (oziroma »nateg«), se zdi, da je v množici bolj ali manj sorodnih pojmovanj ta izraz dejansko najširši. No, to pa je tudi razlog, da je »prevaro« težko zares natančno opredeliti.«

Keršmanc (2014: 26) se do pojma »prevara« opredeli: »Tako prevara kot goljufija sta pravno kvalificirani obliki preslepitve. Sam pojem preslepitve (kot *modus operandi*) ni tako vrednostno obarvan, kot sta pojma prevara in goljufija. Prav tako je pojem preslepitev širši od pojma prevara in nam omogoča izhodiščno navezavo na preslepitve zunaj pravnega (pod)sistema. Kot najširši pojem preslepitev obsega tudi tiste dejavnosti, ki jih kazenska zakonodaja (še) ni inkriminirala oziroma običajno niso predmet kazenskopravnega pregona. Vsled navedenega je pojem preslepitev najprimernejši za celovito opredelitev preučevanega pojava, medtem ko je (ožji) kazenskopravni pojem *goljufiva* preslepitev uporabljen v kontekstu, ko je preslepitev že prešla v cono kriminalnosti.«

Viktimizacija pomeni oškodovanje; proces, dejanje ali dogodek, ki poškoduje ali oškoduje žrtev. Lahko je kriminalna (kadar je storjena s kaznivim

¹ Kazenski zakonik (KZ-1, 2008) v 211. členu opredeljuje kaznivo dejanje »Goljufije«: »Kdor, zato da bi sebi ali komu drugemu pridobil protipravno premoženjsko korist, spravi koga z lažnivim prikazovanjem ali prikrivanjem dejanskih okoliščin v zmoto ali ga pusti v zmoto in ga s tem zapelje, da ta v škodo svojega ali tujega premoženja kaj stori ali opusti, se kaznuje z zapornim do treh let.« V strokovni javnosti se za opisano ravnanje uporablja termin *prevara*. Izviritveno ravnanje pri navedenem kaznivem dejanju je preslepitev, torej lažno prikazovanje ali prikrivanje dejanskih okoliščin, s čimer storilec oškodovanca zapelje v zmoto.

ravnanjem) ali ne. O viktimizaciji, tako nekriminalni kot tudi kriminalni, pogosto ne vemo dovolj, saj se velik del kriminalne viktimizacije skriva v temnem polju kriminalitete, ki ostaja neprijavljen oziroma neodkrit. S tem izrazom označujemo stanje (p)oškodovanosti, prizadetosti, stanje, v katerem se je znašla žrtev, oziroma rezultat viktimizacije (Peršak, 2015).

Prevare sodijo med nenasilne oblike kriminalitete. Storilci za storitev te oblike kriminalitete največkrat uporabijo telefon, pismo, privlačno publikacijo, brošuro, ki predstavlja in obljublja lepe počitnice, blago, naložbeno priložnost, različne storitve. Primeri prevar so naslednji (United States Department of Justice, 2015): prevare preko telefona (prodaja ničvrednih izdelkov ali storitev), prevare preko pisem, zavarovalniške prevare, prevare v zvezi s pokojninskimi skladi, prevare v zvezi s kreditnimi karticami in čeki, kraja identitete, prevare v zvezi z vrednostnimi papirji in drugimi tipi investicij, bančne prevare, poneverbe, internetne prevare, piramidne in Ponzijeve sheme².

Financial Conduct Authority (2016) potencialne vlagatelje opozarja na velike možnosti finančnih prevar, predvsem z vrednostnimi papirji, zemljišči in surovinami (ang. *commodity trading*) na rastočih trgih. Prevara temelji predvsem na dejstvu, da finančni trgi za te vrednostne papirje dejansko obstajajo in so največkrat hitro rastoči, naložbe v njih pa aktualne in potencialno lahko prinesejo velike donose, vendar prevaranti praviloma ne vlagajo v te (realne) finančne trge, temveč jih uporabijo samo za snubljenje potencialnih žrtev oziroma za vabo, na katero se ujamejo vlagatelji. Najpogostejše so prevare:

- *pri trgovanju z emisijskimi kuponi* (trgovanje z dovoljenji za izpuste emisij CO₂): trgovanje s certifikati za izpust emisij CO₂ predstavlja priložnost za ustvarjanje dobičkov, predvsem z vidika vedno ostrejšje zakonodaje na področju ekologije ter zahtev po omejevanju izpustov toplogrednih plinov v ozračje; obseg trgovanja s tovrstnimi vrednostnimi papirji se zato povečuje, vendar ne obstajajo sekundarni trgi, ne glede na trditve tistih, ki tovrstne investicijske priložnosti nudijo (neukim in neprofesionalnim) vlagateljem;
- *pri vlaganju v t. i. investicijske sheme*, ki nudijo hitre in visoke zaslužke, kamor sodijo tudi Ponzijeve in piramidne sheme: obljublajo visoke (višje) donose in/ali dividende v primerjavi s tradicionalnimi investicijami, donose pa izplačujejo na podlagi denarnih prilivov novih vlagateljev. Shema se sčasoma zruši, ker novi investitorji in njihovi vložki preprosto ne morejo pokriti izplačil obljubljenih donosov tistim vlagateljem, ki so se shemi (piramidi) pridružili pred njimi;
- *pri investicijah v redke materiale*, ki jih uporablja proizvodnja za visoko tehnološke izdelke: nedvomno obstaja povpraševanje po tovrstnih materialih, vendar jih proizvodna podjetja praviloma odkupujejo od velikih dobaviteljev,

² Ponzijeva shema (tudi Ponzijeva piramida) se imenuje po italijanskem priseljencu Charlesu Ponziju (1882–1949) v ZDA. Na začetku dvajsetih let 20. stoletja je vlagatelj obljubljal 50-odstotni dobiček v 45 dneh ali 100-odstotni v 90 dneh, češ da pri tem izkorišča razliko med cenami ameriških in italijanskih poštних kuponov (Ponzijeva shema, 2015). Ponzijeva shema je sistem, po katerem se denar novih vlagateljev v denarni verigi uporablja za poplačilo starih vlagateljev. Propade, ko ni več novih denarnih prilivov in organizator ne zmore več nadzirati sheme. Propade tudi, če si organizator prilasti denar vlagateljev ali se ugotovi, da premoženje, na katerem shema temelji, sploh ne obstaja.

ki lahko zagotovijo ustrezne količine in izpolnijo ostale pogoje, ne pa od malih vlagateljev; obstaja velika verjetnost, da gre pri tovrstnih naložbenih priložnostih za prevaro, še posebej, če gre za investicijo, ki jo zaradi geografske oddaljenosti investitor v večini primerov ne more preveriti (npr. rudnik v Afriki);

- *investicijske sheme, povezane z naložbami v zemljišča*: prevaranti večje zemljišče (praviloma gre za manj vredno in nezazidljivo, v lepem naravnem okolju) odkupijo, razkosajo na manjše parcele in jih naprej tržijo kot naložbeno priložnost za investitorje; pri prodaji je ključna informacija, da bo v prihodnosti prišlo do spremembe in bo zemljišče postalo zazidljivo ter seveda, da obstaja investitor, ki bo zemljišče (od vseh investorjev) kupil in ga razvijal naprej v dobičkonosen projekt. Vlagatelji praviloma ostanejo z neuporabnimi parcelami, ki so jih drago plačali, vse ostale informacije, ki so jim bile ob nakupu posredovane, pa se izkažejo za neresnične;
- *investicijske sheme, povezane z naložbami v zemljišča v tujih deželah v povezavi s pridelavo različnih pridelkov (nasadi oziroma plantaže)*: gre za vstop investitorja v naložbo v začetni fazi investicije; vlagatelju se obljublja visoke donose ob prodaji plantaže, praviloma za časovno obdobje petih let. V praksi se velikokrat izkaže, da investicije v zemljišča v tujih deželah sploh niso izvršene in da plantaže ne obstajajo;
- *pri vlaganju v delnice, predvsem pri trgovanju mimo organiziranih finančnih trgov* (t. i. »penny stock«, s katerimi se trguje v »boiler rooms«): gre za delnice, ki ne izpolnjujejo pogojev, da bi lahko kotirale na organiziranih trgih; velikokrat gre za močno precenjene delnice, nič vredne ali celo za neobstoječe delnice, investitorjem pa agresivni prodajalci obljubljajo visoke donose;
- *investicije v neavtorizirano forex trgovanje oziroma trgovanje z različnimi izvedenimi finančnimi instrumenti*: praviloma ne gre za (pravo) trgovanje na finančnih trgih, namenjenih trgovanju s (pravimi) izvedenimi finančnimi instrumenti, temveč prevaranti uporabijo imena (oznake) teh instrumentov zato, da privabijo vlagatelje;
- *investiranje v delnice z omejitvijo družb iz ZDA*: gre za nakup delnic ameriških družb, ki niso dovolj kakovostne, da bi kotirale na organiziranih trgih, zato so označene z omejitvijo, kar pomeni, da kupec za določeno obdobje (največkrat šest mesecev do enega leta) delnic ne more prodati nazaj prodajalcu brez zahteve, da se omejitev na delnici odpravi. Tudi po preteku predpisanega časa je treba odpraviti omejitev delnice, to pa lahko investitor doseže samo preko ameriškega odvetnika. Slednje je povezano z visokimi administrativnimi stroški, kar v praksi pomeni, da znašajo stroški prodaje več, kot je vrednost delnic.

2.1 Naložbene prevare v Sloveniji

V slovenski pozitivno-pravni ureditvi je *sedes materiae*³ prevare največkrat v kaznivem dejanju »Goljufije« (KZ-1, 2008: 211. čl.). Dejanski stani kriminalitete s tega področja, konkretno naložbene prevare, pa lahko odražajo zakonske stane

³ Lat.: Mesto v zakonu, ki je odločilno za reševanje nekega vprašanja.

tudi katerega od naslednjih kaznivih dejanj: »Organiziranje denarnih verig in nedovoljeno prirejanje iger na srečo«⁴ (KZ-1, 2008: 212. čl.), »Poslovna goljufija«⁵ (KZ-1, 2008: 228. čl.), »Preslepitev pri poslovanju z vrednostnimi papirji«⁶ (KZ-1, 2008: 231. čl.) ali »Zloraba trga finančnih instrumentov«⁷ (KZ-1, 2008: 239. čl.).

Bernik in Prislanova (2012) ugotavljata, da se (tudi) v kibernetnem prostoru pojavlja vedno več finančne kibernetne kriminalitete. Tako npr. storilci zlorablajo prestrežene ali s hekanjem pridobljene podatke s kreditnih kartic, uporabljajo metode phishinga, nameščanja škodljive programske opreme in podobno, vse z namenom, da bi z zlorabo pridobljenih podatkov pridobili protipravno premoženjsko korist ali prali denar s pomočjo nedolžnih žrtev. Ne smemo pa spregledati dejstva, da internetno okolje predstavlja zelo primerno okolje za izvajanje najrazličnejših oblik prevar, od Nigerijskih pisem prodaje ponarejenih ali ničvrednih izdelkov, lažnih ženitnih oglasov do promoviranja naložbenih priložnosti. Ta sodobna pot v trenutku doseže veliko število potencialnih žrtev, samo delovanje pa je preprosto in povezano z nizkimi stroški. Bernik in Meško (2011) opozarjata, da je moč formalnega družbenega nadzorstva – prav zaradi elementa zapletenosti in kompleksnosti sodobnih tehnologij ter globalnosti – pri preiskovanju kaznivih dejanj na področju finančne kriminalitete, ki kot sredstvo izvršitve uporablja informacijsko-komunikacijske tehnologije, bistveno manjša kot v primeru vsakodnevne premoženjske in nasilniške kriminalitete.

V svetovnem merilu sodi med najbolj znane in odmevne goljufije finančna piramida Bernarda Madoffa⁸, vendar je tudi Slovenija prava Meka za finančne prevarante, ki v naivnih vlagateljih vidijo odlično priložnost za zaslužek.

4 (1) »Kdor organizira, sodeluje ali pomaga pri organiziranju ali izvajanju denarnih verig, pri katerih udeleženci uplačujejo denarne zneske organizatorjem ali drugim udeležencem, ki so se pred njimi vključili v igro ali dejavnost in pričakujejo plačilo določenih denarnih zneskov od udeležencev, ki naj bi se za njimi vključili v tako igro ali dejavnost, se kaznuje z zaporom do treh let.« (KZ-1, 2008: 212. čl.)

5 (1) »Kdor pri opravljanju gospodarske dejavnosti pri sklenitvi ali izvajanju pogodbe ali posla preslepi drugega s prikazovanjem, da bodo obveznosti izpolnjene, ali s prikrivanjem, da obveznosti ne bodo ali ne bodo mogle biti izpolnjene, zaradi delne ali celotne neizpolnitve obveznosti pa si pridobi premoženjsko korist ali nastane za stranko koga drugega premoženjska škoda, se kaznuje z zaporom do petih let.« (KZ-1, 2008: 228. čl.)

6 (1) »Kdor zaradi trgovanja z delnicami, drugimi vrednostnimi papirji ali drugimi finančnimi instrumenti lažno prikaže premoženjsko stanje, podatke o dobičku ali izgubi ali druge podatke v prospektu, pri objavi letnega poročila ali na drug način, ki pomembno vplivajo na njihovo vrednost, in s tem zapelje eno ali več oseb, da jih kupijo, prodajo ali z njimi na drug način poslujejo, se kaznujejo z denarno kaznijo ali z zaporom do dveh let.« (KZ-1, 2008: 231. čl.)

7 (1) »Kdor, zato da bi sebi ali komu drugemu pridobil protipravno premoženjsko korist, s prepovedanim ravnanjem zlorabi trg finančnih instrumentov tako, da:

1) sklene posel ali izda naročilo za trgovanje, ki udeležencem trga da napačno ali zavajajočo predstavo glede ponudbe, povpraševanja ali cene finančnega instrumenta, ali s tem ena ali več povezanih oseb zagotovi ceno enega ali več finančnih instrumentov na nenormalni ali umetni ravni,

2) pri sklenitvi posla ali izdaji naročila za trgovanje uporabi fiktivna sredstva ali druge oblike goljufivega ravnanja;

3) razširja napačne ali zavajajoče informacije o finančnih instrumentih, z istim ciljem razširja govorice ter napačne in zavajajoče novice po medijih, medmrežju ali na drug podoben način, se kaznuje z zaporom do treh let.« (KZ-1, 2008: 239. čl.)

8 Bernard Madoff je v skoraj tridesetih letih vlagatelje, ki so varčevali v njegovem hedge skladu, opeharil za vsaj 65 milijard ameriških dolarjev ter bil zaradi te goljufije obsojen na 150 let zavora (Bernard Madoff, 2016).

Slovenci smo se opekli z že kar nekaj finančnimi piramidami. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja sta bili med najbolj razvpitimi Fair Play in Catch the Cash. V obeh primerih je šlo za prevaro, denarna veriga pa je temeljila na nenehni širitvi števila igralcev, ki so prinašali svež denar. Ta se je stekal na račun ustanovitelja verige, on pa je svoje igralce nagrajeval s sorazmernim deležem nagrade glede na to, kako so širili svoj del verige (Milič, 2015).

Podobne sheme pa nastajajo tudi v sodobnejšem času. Večina je vezana na navidezno trgovanje na valutnih trgih, ponudniki vlagateljem obljublajo bajne donose, jih k sodelovanju vabijo z zlaganimi poročili o preteklih donosih ter obljublajo lepe nagrade – provizije, če bodo v sistem pripeljali nove vlagatelje. Eden bolj znanih tovrstnih sistemov pri nas, ki je zacvetel v letu 2008, torej na začetku finančne in gospodarske krize, je bil Finanzas Forex (FFX), za katerega je vlagatelje novačil Nello Marconi, lastnik družbe Remius. Gole (2013) o razpletu v zvezi s to finančno verigo poroča: »Slovenski Madoff so mediji poimenovali Nella Marconija, ki v zaporu preživlja devetletno zaporno kazen. Marconi je namreč prepričal 14 vlagateljev, da so mu s posojilnimi pogodbami zaupali 727.000 evrov, za katerimi je izginila vsaka sled. Marconi je največjo finančno piramido v Sloveniji osnoval prek družbe Remius, ki je v stečaju. Okoli 200 upnikov je v stečaju prijavilo za 9,2 milijona evrov terjatev, stečajna upraviteljica Staška Mrak Jamnik pa jih je priznala za 5,6 milijona evrov.«

Na sodišču je bila pravnomočno končana tudi afera Zdenex. Protagonista, zakonca Marjan in Manica Čare, sta bila obsojena na zaporno kazen, saj sta prek družbe Zdenex med letoma 1995 in 1996 zbiral denar vlagateljev, katerim sta obljubljala štiri- in petodstotne mesečne obresti. Tožilstvo je v postopku ugotovilo, da sta zakonca v lasten žep pospravila 1,1 milijona evrov (Gole, 2013).

Podoben koncept prevar kot denarne verige ali sheme so tudi vabila k vpisu deležev ali delnic različnih velikopoteznih in obetavno zvenečih podjetniških projektov, za katere se pozneje izkaže, da so propadli, pobudniki oziroma organizatorji pa zbrana sredstva tako ali drugače spretno kanalizirajo v svojo korist.

Uradnih podatkov o obsegu naložbenih prevar v Sloveniji ni na voljo. Po podatkih policije (Policija, 2016) je bilo v letu 2015 na področju gospodarske kriminalitete obravnavanih 172 primerov goljufije, kar je za dobrih 25 odstotkov manj kot v letu 2014, ko je policija beležila 272 takšnih primerov. Škoda, povezana z obravnavanimi primeri, je v letu 2015 znašala skoraj 10 milijonov evrov, v letu 2014 pa skoraj 11 milijonov evrov. Velja poudariti, da v to niso vštete samo naložbene prevare, temveč vsa kazniva dejanja goljufije.

Agencija za trg vrednostnih papirjev (ATVP) (n. d.) posreduje v zvezi z naložbenimi prevarami splošne informacije o vlaganju v vrednostne papirje in finančne instrumente v Republiki Sloveniji, prav tako pa izdaja obvestila za javnost o zaznavanju morebitnih naložbenih prevar. Na njenih spletnih straneh lahko slovenski investitorji preberejo tudi obvestila za javnost ESMA (*European Securities and Markets Authority*) in IOSCO (*International Organization of Securities Commissions*). ESMA je neodvisna agencija Evropske unije, ki skrbi za zaščito in stabilnost finančnega sistema Evropske unije, predvsem z vidika zaščite investitorjev in promocije stabilnih in urejenih finančnih trgov v Evropski uniji. Podobno vlogo in cilje ima na mednarodni ravni organizacija IOSCO.

V praksi se za naložbene priložnosti, ki se v nadaljevanju izkažejo kot finančne prevare, največkrat ugotovi, da ponujeni naložbeni produkti v Sloveniji niso registrirani oziroma ponudniki nimajo dovoljenja za trženje produkta v Sloveniji v smislu poslovne registracije, podružnice, licence in/ali registracije pri našem ATVP ali pri sorodni instituciji katere druge države članice EU. Ker je veliko finančnih prevar mednarodnega značaja oziroma niso omejene na neko lokalno okolje, je toliko bolj pomembno mednarodno sodelovanje med institucijami, ki skrbijo za regulacijo finančnih trgov ter obveščanje investorjev o naložbah brez ustrezne avtorizacije pristojnih organov.

2.2 Viktimizacijske študije s področja naložbenih prevar

Uporaba besednih zvez »problem storilca in žrtve« (MacDonald, 1939), »dvojni okvir zločina« (Von Hentig, 1948) ali bolj splošno »odnos storilca in žrtve« (Schafer, 1968; Schultz, 1968; Von Hentig, 1948) jasno kaže na pomen vloge žrtve pri preučevanju kriminalitete (Sank in Caplan, 2007). Garofalo (1914) je bil eden prvih, ki je pokazal, da žrtev velikokrat pogojuje napad nase, medtem ko je Mendelsohn (Dussich, 2016) oblikoval teorijo, v kateri je opredelil tipologijo žrtev glede na njihov prispevek k viktimiziranosti. Von Hentig (1948) se je na drugi strani ukvarjal s tipologijo žrtev ter jih razdelil v skupine glede na njihove značilnosti, zaradi katerih so posamezniki pogostejše žrtve kriminalitete. Vsem tem teorijam oziroma pogledom je skupno to, da nakazujejo na dejstvo, da določeni posamezniki s svojimi ravnanji, obnašanjem ali zaradi osebnostnih značilnosti pomembno prispevajo k verjetnosti, da bodo postali žrtve kaznivega dejanja.

Ceprav ena izmed opredelitev znanstvene vede viktimologije govori o ukvarjanju s preučevanjem kriminalitete predvsem z vidika žrtve, s poudarkom na zvezi med žrtvijo in storilcem (Meško, 1998), pa Pečar (1984) razširja polje obravnave in vpeljuje pojem induktologije, s katerim opiše vplivanje na kazensko dvojico. Predstavi pomen delovanja v skupini na samo dinamiko izvršitve kaznivih dejanj oziroma na ustvarjanje preddeliktne situacije. Ugotavlja, da »dvojica (tj. storilec in žrtev, op. a.) ni edina, ki kakorkoli ustvarja posledice. Kazenski par je pogosto to, kar je postal, sam »žrtev« vpletenih ali tretjih oseb, je njihova igrača, ali pa je eden od njiju oziroma kar oba orodje subjekta v ozadju.« (Pečar, 1984: 299).

Viktimizacijske študije so bile tradicionalno ozko usmerjene na klasično (konvencionalno) kriminaliteto med posamezniki, zlasti na premoženjske in ulične nasilne oblike kriminalitete, ne pa na primer na viktimološke posledice gospodarskega »kriminala močnih« (Walklate, 2012). Empirična viktimologija kaže, da kriminalitetna viktimizacija ni naključno porazdeljena po populaciji (Walklate, 2012), času in prostoru (Kanduč, 2002). Pregled viktimizacijskih študij pokaže, da je tipična najpogostejša žrtev klasične kriminalitete mlad moški nižjega družbenega razreda (Kearon in Godfrey, 2007), nezaposlen, neporočen, z družbenega obrobja (Fattah, 1991). Primerjava žrtev t. i. beloovratniške kriminalitete in klasične kriminalitete (Ganzini, McFarland in Bloom, 1990) pa je pokazala na nekatere faktorje, ki kažejo na večje tveganje za posameznika, da bo izpostavljen kriminaliteti – tako ugotavljajo, da se verjetnost, da bodo posamezniki žrtve klasičnih kaznivih dejanj,

predvsem nasilnih, kot so posilstvo, rop ali napad, prepolovi pri posameznikih, katerih letni prihodki so večji od 15.000 ameriških dolarjev; na drugi strani pa se verjetnost, da posameznik postane žrtev beloovratniške kriminalitete, katere značilnost je predvsem zavajanje in uporaba nenasilja za pridobitev materialne koristi, večja z večanjem premoženja oziroma prihodkov posameznika.

Na podlagi kvantitativne raziskave iz leta 2014 (National Fraud Authority, 2014) o žrtvah naložbenih prevar lahko orišemo značilnosti žrtve naložbene prevare – gre za dva segmenta, ki ju lahko označimo:

- »starejši s premoženjem«, kjer je raziskava pokazala, da obstaja 3,5 krat večja verjetnost za viktimizacijo (najverjetneje bo to moški, star več kot 65 let, z denarnimi sredstvi, ki jih želi vložiti v finančne naložbe, v višini več kot 10.000 angleških funtov) ter
- »zrel in sposoben«, kjer je verjetnost za viktimizacijo 2,5 krat večja kot pri ostali populaciji (v tej skupini bo to najverjetneje moški, višje izobražen, ki se zanima za različne priložnosti).

Raziskava za *Financial Conduct Authority* (Harvey, Kerr, Keeble in McNaughton Nicholls, 2014) pa je pokazala še druge razsežnosti, ki vplivajo na verjetnost, da posameznik postane žrtev naložbene prevare: ne gre zgolj za lastnosti posameznika, ki vplivajo na verjetnost, da bo posameznik žrtev naložbene prevare, temveč lahko na podlagi te raziskave sklepamo na dodatne značilnosti življenjskega sloga posameznikov, ki ključno vplivajo na izpostavljenost – raziskava je opredelila tri faktorje kot ključne:

- finančno stanje posameznika,
- njegove okoliščine glede družine oziroma pomembnih odnosov ter
- psihološko stanje posameznika ob sprejemanju odločitve za pristop k naložbi.

Govorimo lahko o kontekstu, znotraj katerega se zgodi naložbena prevara.

2.3 Kontekst, znotraj katerega se zgodi prevara

Ravnanja žrtev finančnih prevar so velikokrat dojeta kot iracionalna. Podroben vpogled v kontekst okoliščin, znotraj katerih se žrtev odloča, glede na informacije, ki jih ima na voljo, ter način, kako so jim te informacije predstavljene, pa ugotovimo, da je z vidika zornega kota žrtve njeno odločanje racionalno, ne iracionalno. Somerville in Bengtsson (2002) govorita o racionalnem delovanju znotraj konteksta: glede na informacije, ki jih večinoma selektivno in manipulativno žrtvi posreduje storilec prevare, ter glede na ostale okoliščine v trenutku, ko žrtev sprejme odločitev o naložbi, lahko ugotovimo, da je žrtvino ravnanje v tem navidezno logičnem okvirju – navidezno logičnem zato, ker ga kot takšnega predstavi in vzpostavi storilec prevare – v trenutku sprejetja ključne odločitve, da pristopi k naložbi, logično in racionalno.

Ta koncept lahko dodatno poglobimo z vpogledom in razumevanjem mehanizma, ki ga je Seto (2013) poimenoval »snubljenje«. Čeprav je koncept snubljenja poznan predvsem iz raziskav kibernetске kriminalitete, kjer so obravnavane žrtve otroci, pa ugotovitve (O'Connell, 2003; Whittle, Hamilton–

Giachritisis, Beech in Collings, 2013) glede stopenj oziroma faz privabljanja, procesa snubljenja ter taktik, ki jih storilci prevar uporabljajo, da prevarajo žrtve oziroma da jih spodbudijo k določenim ravnanjem, lahko preslikamo tudi na področje finančnih prevar. Storilci naložbenih prevar uporabljajo najrazličnejše preslepitve, s katerimi pri žrtvah ustvarijo vtis, da gre za zaupanja vreden in pošten dogovor med storilcem in žrtvijo. Storilci uporabljajo profesionalno dokumentacijo, svoje potencialne stranke sprejemajo v okoljih, ki dajejo vtis strokovnosti in sofisticiranosti, posle pa predstavljajo v prodajnih tehnikah dobro izučeni in pretkani prodajalci. V procesu snubljenja storilec prevare zvabi žrtve v odnos, v katerem se žrtev emocionalno naveže (poveže) s storilcem. Pri tem storilci za preslepitev uporabijo različne tehnike privabljanja/izrabljanja žrtve, vključno s tem, da s svojimi žrtvami zgradijo odnos, ki temelji na prijateljstvu in zaupanju, ter da vzpostavijo z žrtvijo odnos, v katerem žrtev čuti, da storilcu prevare dolguje (npr. da mora vplačati denar v naložbo, ker se je storilec tako potrudil zanjo) v zameno za odnos, ki ga je storilec prevare pripravljen oblikovati z žrtvijo. Storilci prevar velikokrat svojo žrtev tudi izolirajo od drugih ljudi oziroma od njihove socialne mreže, največkrat tako, da žrtvi dajejo in odvzemajo pozornost glede na to, kako se žrtev »obnaša« in upošteva napotke storilca. Čeprav storilci prevar »prodajajo« žrtvam različne finančne in druge produkte, pa žrtve poročajo o podobnih preslepitvenih metodah ter opisujejo podobne procese, skozi katere jih manipulacijsko »vodijo« storilci prevar. Ne glede na opaženo podobnost, pa je vsaka preslepitev edinstvena: edinstvenost določa odnos storilca prevare do žrtve ter uporaba taktik manipulacije, s katerimi storilec prevare izkorišča življenjske okoliščine posameznika v določenem trenutku.

Ob pomoči teorij »snubljenja« ter »racionalne aktivnosti v kontekstu« lahko utemeljimo tudi racionalnost žrtve, ki izkusijo finančno prevaro večkrat, čeprav so te žrtve (še) večkrat dojele kot iracionalne, torej kot posamezniki, ki vstopajo v proces viktimizacije navkljub opozorilom drugih ljudi na posledice njihovih odločitev. Lyng (2005) govori o teoriji prostovoljnega prevzemanja tveganj, o »delovanju na robu«. Kot »delovanje na robu« označi tiste aktivnosti, ki posamezniku ob izvajanju prinašajo poleg zadovoljstva ob dejstvu, da obvladuje izvajanje te aktivnosti, tudi čustveno intenzivnost, ki jo le-ta doživlja, medtem ko izvaja te aktivnosti. Toda čustvena razsežnost prostovoljno prevzetega tveganja ni samo želja po doživetju intenzivnih čustev, proces vključuje tudi njihov nadzor in ravno občutek nadzora nad intenzivnimi čustvi je tista nefinančna nagrada, ki spodbudi posameznike, da navkljub negativnim preteklim izkušnjam ponovno vstopijo v proces snubljenja in na tak način postanejo večkratne žrtve finančnih prevar.

Poti prepričevanja (angl. *routes to persuasion*) (Langenderfer in Shimp, 2001) igrajo pomembno vlogo v procesu odločanja. Gre za vprašanje, na kakšen način nekoga prepričamo, da si izbere določeno opcijo. Modic (2010) govori o dveh možnostih oziroma poteh:

- *centralno* oziroma neposredno prepričevanje, kjer naj bi sistemski in logični argumenti pripeljali do ugodne reakcije in spodbudili osebo na drugi strani, da globoko razmisli in sprejme optimalno izbiro,
- druga pot pa je t. i. *periferna* oziroma posredna, kjer iščemo bližnjice in emocionalne reakcije, ki naj spodbudijo osebo na drugi strani, da ne razmišlja, ampak se preprosto strinja z nami.

Petty in Cacioppo (1981) periferno pot prepričevanja označita kot način prepričevanja, ki ne temelji na argumentih oziroma kontekstu, ki je pomemben za sprejetje odločitve. Za vplivanje na odločitev tisti, ki želi prepričati, uporablja drugačne mehanizme, ki niso v povezavi z okoliščinami odločitve, npr. prijeten glas, atraktivnost govornika, ustvarjanje občutka kompetentnosti.

2.4 Posledice viktimizacije in opolnomočenje žrtev

Žrtve finančne kriminalitete velikokrat opredelijo svoje doživljanje prevare kot grobo kršitev njihove osebne integritete in zaupanja ter to stanje opišejo kot psihološko »poškodovanje«. Le-to praviloma ni razumljeno kot tako resno stanje kot fizične poškodbe, ki jih žrtve doživijo pri drugih tipih napadov, predvsem pri kriminaliteti, ki je povezana z različnimi stopnjami fizičnega nasilja; prav tako psiholoških »ran« žrtev finančne kriminalitete ne dojemamo v enakem smislu kot psihološko trpljenje in viktimizacijo žrtev spolnih napadov, zato so posledice, ki jih ima finančna kriminaliteta na žrtve, velikokrat nepravilno razumljene in je njihov pomen za posameznika in družbo podcenjen. Žrtve t. i. beloovratniške kriminalitete utrpijo, za razliko od žrtev klasične kriminalitete, ki je povezana s fizičnim nasiljem, »poškodbe«, ki jih velikokrat ne opazimo, ker so večinoma notranje in niso vidne navzven. Ne glede na dejstvo, da so poškodbe žrtev prevar navzven nevidne, pa to še ne pomeni, da žrtve tovrstne kriminalitete ne potrebujejo ustrezne obravnave in pomoči.

Alexander in Seymour (1998) odlično predstavita, kako viktimizacijo doživljajo žrtve prevar, in sicer: kaznivo dejanje s področja finančne kriminalitete pomeni nasilje nad posameznikom. Pomeni, da je zaupanje v lastno presojo ter zaupanje v drugega pri oškodovancu porušeno. Oškodovanec lahko občuti izdajo, še posebej v primerih, ko ga je prevaral nekdo, ki ga je poznal in mu zaupal.

Izguba zaupanja v lastno presojo ter zaupanja v druge pa ni edino, s čimer se morajo soočiti žrtve finančne kriminalitete. Finančne prevare velikokrat ogrozijo ali celo porušijo finančno varnost posameznika ter drugih, ki so na kakršen koli način odvisni od njegove finančne varnosti. V tem smislu so še posebej ogroženi starejši, bolni, invalidni oziroma vsi, ki nimajo možnosti nadoknaditi finančno izgubo – ob takšnem dogodku se lahko soočijo še z dodatno travmo ali celo izgubijo svojo samostojnost (Alexander in Seymour, 1998).

Weisburd, Wheeler, Waring in Bode (1991) poročajo o procesu okrevanja in izzivih, s katerimi je soočena žrtev finančne prevare. V prvi vrsti govorijo o samoobtoževanju žrtve, ki je lahko v nekaterih primerih celo večje kot pri žrtvah, ki so doživele viktimizacijo drugih oblik kriminalitete, ter porušenem zaupanju v lastne sposobnosti za sprejemanje odločitev in o težavah pri vzpostavljanju zaupanja do drugih ljudi. Finančna prevara pa nima vpliva samo na oškodovanca, temveč pušča sledi tudi na prijateljih in družini žrtve. Marsikateri posameznik je, ne vedoč, da gre pri naložbi za prevaro, le-to priporočal še svojim sorodnikom in prijateljem ter je v fazi okrevanja, torej v času, ko bi najbolj potreboval podporo in pomoč ter razumevanje bližnjih, soočen tudi z obtožbami vseh tistih, ki jih je brez slabega namena zapeljal v prevaro. V fazi okrevanja žrtev lahko doživi tudi izolacijo, marsikdo pa tudi veliko spremembo v pomembnih odnosih: ločitev,

izgubo prijateljev, razdor med sorodniki. Žrtve odsotnost zaključka procesa okrevanja po prevari prav tako doživljajo s precejšnjo stopnjo stresa: žrtve morda po prevari nikoli ne bodo soočene s storilcem. V primeru, da se bodo soočile s storilcem, pa obstaja možnost, da bo storilec v kazenskem postopku zaradi kakšnega koli razloga oproščen in žrtve ne bodo doživele niti moralnega zadoščenja.

Žrtve naložbenih prevar kot skupina, ki je doživela (praviloma) nenasilno viktimizacijo, je v svojih odzivih na viktimizacijo podobna žrtvam, ki so doživele nasilno (personalizirano – tj. napad na življenje ali telo, kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost oziroma premoženjsko kaznivo dejanje) viktimizacijo, čeprav včasih posledice nenasilne viktimizacije podcenjujemo in jih obravnavamo z manjšo zavzetostjo, kot posledice nasilne viktimizacije. Meško (1998) v analizi nekaterih razsežnosti nasilne viktimizacije prav tako ugotavlja najrazličnejši spekter odzivov posameznikov na kaznivo dejanje in njegove posledice: od povečanega nezaupanja in občutljivosti, občutkov jeze, sramu, strahu, anksioznosti, do pripisovanja lastne krivde glede (neustreznega) odziva kriminalcu. Na to, kako žrtev dojema svojo vlogo v samem procesu viktimizacije, lahko močno vplivajo tudi člani družine, kazensko pravosodje, družba in drugi, s tem pa žrtvi bodisi olajšajo ali pa otežijo proces reorganizacije in opolnomočenja po stresnem dogodku.

Učinki kriminalitetne viktimizacije so torej raznoliki in nepredvidljivi, dolgotrajnejše pa so navadno čustvene posledice, ki jih veliko žrtev podcenjuje (Dunn, 2007). Muršič (2006) opozarja, da je treba čustvene vidike viktimizacije posebej upoštevati. Med neprijetna čustva, ki predstavljajo odziv na kriminalitetno viktimizacijo, uvrščamo strah oziroma doživljanje ogroženosti, ranljivosti in nemoči, tesnobo, zaskrbljenost, jezo, žrtev pa lahko doživlja tudi sram, občutke ponižanosti ali krivde, obupanost in nizko samospoštovanje. Govorimo o odzivih, ki so rezultat žrtvinega doživetja, interpretiranja viktimizacijskega dogodka in njegove škodljivosti v povezavi z žrtvinim sistemom vrednot.

Tudi sekundarna viktimizacija zaradi neustreznega formalnega ali neformalnega obravnavanja žrtev je za mnoge žrtve vir dodatne viktimizacije (Wolhuter, Olley in Denham, 2009). Študije so pokazale, da velik delež žrtev ni zadovoljen z ravnanjem policije in njenim odzivanjem na potrebe viktimiziranih (Van Dijk, 1999).

Van Dijk (1999) nadalje ugotavlja, da je vprašanje prijavljanja lastne viktimiziranosti, povezano s kombinacijo moralnih, legalnih, finančnih in praktičnih pomislekov žrtev, predvsem v smislu, ali je ovadba res v interesu žrtev; na to odločitev vplivajo tudi pričakovanja žrtve, kakšen bo odziv institucij ter od značilnosti odnosa med žrtvijo in storilcem (Davies, Francis in Jupp, 2003). Žrtve finančne kriminalitete poročajo, da jih sodelovanje v predkazenskem in kazenskem procesu izpostavlja nelagodju in stresu zaradi različnih razlogov: nepoznavanje kazenskega procesa in njihove vloge ter različnih možnosti podpore, ki so jih v tem procesu lahko deležne, strah pred soočenjem s povzročiteljem prevare, strah pred sodbami in predsodki drugih, njihovimi ravnanji in odnosom, strah pred tem, da bi bili javno izpostavljeni kot oškodovanci v zvezi s kaznivim dejanjem, še posebej v primerih, ko za oškodovanje žrtve niso povedale nikomur.

Vplivi posledic viktimizacije na fizično in duševno zdravje žrtev finančnih prevar niso bili širše raziskani, saj se večina študij osredotoča na žrtve kaznivih dejanj, ki sodijo v skupino nasilne kriminalitete. Študije, ki pa so bile izvedene na žrtvah nenasilne kriminalitete, pa kažejo, da ima doživetje finančne prevare resen vpliv na fizično in duševno zdravje žrtev (Ganzini et al., 1990), saj avtorji poročajo tudi o večji dovzetnosti žrtev za stanja, kot sta depresija in povečanje tveganja za samomor. V Ganzinijevi študiji (v kateri so obravnavali 77 žrtev velikih finančnih prevar, ki so se zgodile v osemdesetih letih prejšnjega stoletja v Oregonu, ZDA), eni redkih študij o vplivu finančnih prevar na psihološko zdravje/stanje žrtev, je bilo ugotovljeno, da je 29 odstotkov anketiranih doživelo resno depresivno epizodo po doživetju prevare v primerjavi z dvema odstotkoma iz kontrolne skupine, pet žrtev je razvilo samomorilska nagnjenja, 45 odstotkov pa je občutilo in kazalo znake tesnobe in depresije. Študija je pokazala, da je doživljalo kar 48 odstotkov tistih, ki so doživeli resno depresivno stanje, izrazite znake depresije še šest mesecev kasneje. Avtorji študije so sklepali, da so navedeni simptomi rezultat skupka dogodkov, ki so pri posamezniku povzročili dolgotrajno bolezensko stanje: finančna prevara je sprožitelj nadaljnjih negativnih dogodkov, kot je izguba doma ali težave pri poravnavanju obveznosti, davkov ter vračilu dolga. (Ganzini et al., 1990)

Ena od ključnih nalog viktimologije je oblikovanje mehanizmov za pomoč žrtvam v okviru kazenskega sistema in širše, ki bodo osebno in strukturno ranljive žrtve opolnomočili (Muršič, 2012). Razumevanje pomena in razsežnosti problemov, ki so povezani z ustrezno obravnavo žrtev, je kot najustrežnejši pristop k obravnavanju žrtev izpostavilo priznavanje njihovih mednarodno opredeljenih pravic in zavzemanje za njihovo učinkovito uveljavljanje v skladu z načelom enakosti. Sodobne organizacije za pomoč žrtvam niso več zasnovane na konceptu potreb, temveč vse bolj na konceptu pravic (Dunn, 2007), kar vključuje tudi pravico do enake dostopnosti pomoči za žrtve iz vseh družbenih skupin, ne glede na njihov strukturni položaj v družbi. Walklate (2012) opolnomočenje žrtev razume kot razumevanje in upoštevanje strukturne podlage žrtev pri vseh oblikah viktimizacije. Van Dijk (1999) glede opolnomočenja poudari pomen organiziranega sistemskega pristopa k nudenju pomoči žrtvam: opolnomočenje, ki ga podpirajo državne institucije in nevladne organizacije, številnim žrtvam pomaga, da se bolje spoprimejo z viktimizacijsko izkušnjo in njenimi posledicami, si vrnejo zaupanje v državo in v povezano, pravično skupnost.

3 ŽRTVE NALOŽBENIH PREVAR

Žrtve naložbenih prevar imajo po navadi drugačen demografski profil kot ostala populacija. Raziskave kažejo (FINRA), da je skoraj dve tretjini žrtev naložbenih prevar poročenih moških. So izobraženi, optimistični in zaupajo vase, imajo nadpovprečni prihodek in so finančno bolj pisмени kot tisti, ki niso oziroma ne postanejo žrtve naložbenih prevar.

Financial Industry Regulatory Authority (FINRA) je na podlagi zbranih podatkov o žrtvah naložbenih prevar in statističnih analiz ugotovila (podatki veljajo za ZDA) nekaj značilnosti v ravnanju vlagateljev in njihovih lastnosti, ki povečujejo možnost, da posameznik postane žrtev naložbene prevare:

- *Preverjanje naložbe in/lali svetovalca pri regulatorju trga:* FINRA ugotavlja, da več kot 80 % vlagateljev nikoli ne preveri, ali ima njihov svetovalec, broker ali prodajalec ustrezno licenco za delo, ki ga opravlja; enako velja za naložbene priložnosti oziroma finančne produkte, ki jih navedeni prodajajo oziroma svetujejo vlagateljem.
- *Vlaganja v visoko tvegane finančne produkte, ki niso ustrezno registrirani:* 73 % poznanih žrtev naložbenih prevar je imelo ali ima naložbe, ki so povezane z večjimi tveganji, če to primerjamo s (samo) 52 % tistih, ki niso postali žrtve. Raziskave nadalje ugotavljajo, da se žrtve naložbenih prevar dvakrat pogosteje odločajo za naložbe s pričakovanimi nadpovprečnimi donosi v primerjavi s kontrolno skupino.
- *Nezmožnost prepoznati taktike prepričevanja in snubljenja:* eden od petih vlagateljev ne prepozna taktik prepričevanja, snubljenja in ostalin načinov manipuliranja z vlagatelji.
- *Zanašanje na lastno presojo pri odločitvi za naložbo in/lali pri izbiri svetovalca:* primerjava strukture naložbe med skupino znanih žrtev naložbenih prevar in skupino tistih, ki prevare niso doživeli, pokaže, da imajo žrtve naložbenih prevar bistveno večji delež svojih naložb – 70 % v primerjavi z več kot dvakrat manjšim deležem v kontrolni skupini – vloženih v naložbo, ki so si jo sami izbrali na podlagi priporočil prijatelja, sorodnika ali sodelavca. Dodatne značilnosti, na katere je opozorila raziskava, kažejo, da vlagatelji iz prve skupine, tj. skupine žrtev naložbenih prevar, bolj zaupajo lastni presoji, se raje in v večji meri zanašajo na svoje občutke in instinkte, kot pa da bi nasvet poiskali pri profesionalnem svetovalcu. Na drugi strani pa v raziskavi ugotavljajo, da je 50 % večja verjetnost, da bo žrtvi naložbene prevare svetoval oziroma prodal finančno naložbo nekdo, ki ga je priporočil prijatelj ali znanec, v primerjavi s skupino vlagateljev, ki ni doživela naložbene prevare.
- *Doseganje potencialnih vlagateljev:* žrtve naložbenih prevar se v primerjavi s kontrolno skupino veliko raje udeležujejo raznih brezplačnih seminarjev, predstavitev in promocij naložbenih priložnosti ter so bolj odzivni na ponudbe, ki jih od neznancev dobivajo preko elektronske pošte (spam sporočila), hladnih klicev preko telefona ali na ponudbe, ki so predstavljene na internetu.
- *Vpliv negativnega življenjskega dogodka:* posamezniki, ki so pred kratkim doživeli negativni življenjski dogodek (resnejše zdravstvene težave, ločitev in podobno), so za več kot 30 % bolj izpostavljeni tveganju, da postanejo žrtve naložbene prevare v primerjavi z vlagatelji, ki tovrstnemu vplivu niso izpostavljeni.

4 PREPOZNATI NALOŽBENO PREVARO

Ljudje, ki so doživeli finančno prevaro, niso (samo) pasivne žrtve. Raziskava, opravljena za *Financial Conduct Authority* (Harvey et al., 2014) na podlagi podatkov, pridobljenih iz poglobljenih intervjujev z žrtvami naložbenih prevar (raziskava je bila izvedena v Veliki Britaniji), o načinih, ki so jih žrtve poskušale uporabiti ali so

jih uporabile, da bi se zaščitile pred prevaro – večina je iskala načine, kako preveriti, ali gre za pristno naložbo ali prevaro – poroča o tem, da so posamezniki preverjali naložbeno priložnost pri različnih virih in vendar so jih storilci prevar z različnimi mehanizmi prepričali, da so vložili svoja sredstva v finančno naložbo, ki se je v nadaljevanju izkazala za prevaro.

Najmočnejša zaščita pred naložbenimi prevarami je znanje. Analiza značilnosti finančnih prevar (FINRA) pokaže na nekaj znakov, pri katerih lahko posumimo, da gre za naložbeno prevaro:

- *Zagotovljeni visoki donosi*: v svetu financ in investiranja je zelo malo zagotovljenega. Na dolgi rok so visoki donosi povezani z visokim tveganjem, kar pomeni, da lahko vlagatelj izgubi tudi celotno glavnico. Prav sprejemanje višjih stopenj tveganja loči investiranje od varčevanja, kjer so donosi lahko vnaprej znani in zagotovljeni, vendar praviloma niso visoki.
- *(Nerazumljivi) kompleksni finančni produkti*: pametno vlaganje v finančne produkte za posameznega investitorja ne sme biti »visoka znanost«. Velika kompleksnost finančnih produktov ali kompleksna naložbena strategija (še) ne zagotavlja visokih donosov, prav tako visoke provizije nujno ne vodijo do nadpovprečnih donosov ali ne kažejo na odlično naložbeno priložnost.
- *Poslovanje brez pogodb in druge dokumentacije*: k pravi naložbi sodi tudi ustrezna dokumentacija o njej. Če svetovalec le-te ne more ponuditi, ker ne obstaja, in hoče vlagatelja prepričati, da mu zaupa samo na podlagi ustnih obljub, je to lahko dokaz, da za lepimi besedami in obljubami ni ničesar razen – prevare.
- *Poslovanje brez dovoljenj in licenc*: preveriti naložbo in svetovalca, ali imajo ustrezna dovoljenja in licence za delovanje, je pravzaprav zelo enostavno – in vendar večina vlagateljev tega ne stori.
- *Stalna, nespremenljiva donosnost naložbe*: vsaka naložba, ki samo raste in nikoli ne »zaniha navzdol«, niti kot odgovor na (negativne) dogodke v svetu, je sumljiva, saj tudi najbolj konservativne naložbe doživljajo nihanja in spremembo vrednosti.
- *Časovni pritisk in omejenost naložbe*: značilna prodajna tehnika, ki jo uporabljajo prodajalci naložbenih prevar in s katerimi ustvarjajo pritisk na potencialno žrtev, je ustvarjanje pogojev nujnosti za hitro odločitev brez premisleka ali posvetovanja z drugimi viri.

5 RAZPRAVA

Pregled literature in viktimoloških raziskav pokaže, da se viktimologi v precej večji meri ukvarjajo z žrtvami t. i. klasičnih kaznivih dejanj oziroma s področjem splošne kriminalitete, predvsem s preiskovanjem žrtev kaznivih dejanj zoper življenje in telo, spolno nedotakljivost ter nasilja v družini, manj pa z žrtvami premoženjskih kaznivih dejanj. V tem smislu so še slabše zastopane viktimizacijske študije s področja gospodarske kriminalitete, čeprav izvedene študije kažejo, da se žrtve tovrstne kriminalitete v enaki (ali celo večji) meri soočajo s posledicami viktimiziranosti. V čem so si žrtve splošne in gospodarske kriminalitete podobne

in v čem se razlikujejo, bi bilo smiselno poglobljeno raziskati, da bi lažje razumeli tako kontekst, znotraj katerega se zgodi prevara (torej, kateri so tisti pogoji v življenju in lastnostih posameznika, ki pripomorejo k temu oziroma odločilno vplivajo na to, da le-ta postane žrtev), kot tudi procese opolnomočenja po naložbeni prevari, vse z namenom pravilno obravnavati žrtve naložbenih prevar ter jim ponuditi ustrezno pomoč in podporo. Ugotovitve predstavljenih raziskav lahko služijo za načrtovanje pomoči žrtvam finančne kriminalitete in bolj sočutni obravnavi v kazenskem postopku.

Raziskava, ki so jo opravili v Financial Industry Regulatory Authority (FINRA, 2016) (podatki veljajo za ZDA), je pokazala, da je vsak deseti vlagatelj v finančne naložbe izgubil nezanemarljivo visok denarni vložek v naložbeni prevari oziroma zaradi nje. Ne gre prezreti njihove ugotovitve, da pri tem ne gre za neizobražene in neuke vlagatelje, ki jim manjka zdrave pameti in osnovnega znanja o investiranju. Prav nasprotno, raziskave jasno kažejo, da so posamezniki, ki so bolj izobraženi, z nadpovprečnimi dohodki, ki sami upravljajo s premoženjem in iščejo priložnosti za oplemenitenje svojih sredstev, še posebej »privlačni« za prevarante in tudi pogosto – pogostejše kot tisti, ki ne sodijo v to kategorijo – žrtve naložbenih prevar in relativno lahek plen za prevarante.

Kljub vse večji osveščenosti posameznikov in povečani občutljivosti pri zaznavi in preganjanju tovrstnih kaznivih dejanj različne študije kažejo (National Fraud Authority, 2014), da je število ljudi, ki so žrtve tovrstnih kaznivih dejanj iz leta v leto večje. Posamezni, medijsko odmevni primeri (v svetovnem merilu npr. primer Bernard Madoff, pri nas Finanzas Forex, Zdenex ali Remius) lahko povzročijo višjo stopnjo strahu, kot je dejanska stopnja ogroženosti za morebitno viktimizacijo. Young (2007) ugotavlja, da so množični mediji spektakularna mesta izključevanja: v javnost prenesejo zaporedje, pravičnost in vključenost (ozadje novice), pri tem pa namenoma poudarjajo napake, nepravilnosti in izključenost ter te elemente postavijo v ospredje. Slednje lahko zaradi slabega poznavanja področja in pogosto nestrokovnega poročanja medijev še dodatno zastraši javnost, kar pa ne pomaga pri osveščanju in izobraževanju posameznikov za sprejemanje pravih, učinkovitih odločitev v zvezi s finančnimi zadevami ter senzibiliziranje javnosti o tem, kaj je družbeno (ne)sprejemljivo ravnanje na tem področju. Podobno, kot za kibernetško kriminaliteto ugotavljajo Dimc in Dobovšek (2012: 395) ter Bernik in Meško (2011), velja tudi za finančno kriminaliteto: »... nekatere vrste [...] kriminalitete postajajo tako razširjene, da so postale družbeno sprejemljive«. Velja pa tudi obratno – družba zavrne sprejemljivost nekaterih pojavov in jih skozi spremembo kazenske zakonodaje tudi kriminalizira. Primer iz finančnega področja družbeno nesprejemljivih in zato kriminaliziranih praks so piramidne sheme.

Viktimološke raziskave s področja prevar ugotavljajo, da se žrtve prevar sramujejo svoje izkušnje (Schichor et al., 2001), se bojijo kritike družinskih članov in avtoritet (Blanco Hache & Ryder, 2011; Croall, 2009) in velikokrat sploh ne prijavijo kaznivih dejanj organom pregona (Goucher, 2010). Žrtve v raziskavah s tega področja poročajo o izrednem (negativnem) vplivu dogodka na njihovo življenje – tako v materialnem kot tudi v čustvenem, psihološkem in zdravstvenem vidiku (Harvey et al., 2014) ter se v svojem doživljanju viktimiziranosti bistveno ne razlikujejo od žrtv druge vrste (predvsem nasilne) kriminalitete.

Ugotovitve raziskav o »snubljenju« žrtev, ki so bile izvedene na vzorcih otrok in mladostnikov, žrtvah kibernetске kriminalitete (Seto, 2013), lahko apliciramo tudi na žrtve naložbenih prevar, saj storilci, kot kažejo raziskave o samih načinih prepričevanja potencialnih žrtev za vlaganje v različne oblike naložb, uporabljajo podobne taktike in strategije, kot jih je opisal in prepoznal Seto (2013). Ugotovimo, da je proces privabljanja potencialnih žrtev k naložbi zahteven in kompleksen. Prevaranti uporabljajo tehnike »snubljenja«, pri tem pa uporabljajo različne taktike, s katerimi vplivajo na potencialne vlagatelje in z njimi manipulirajo. Najpogostejše uporabljene taktike so: taktika »fantomskega bogastva«, s katero nagovarjajo žrtvina hrepenenja po materialnih dobrinah, taktika »vira kredibilnosti«, pri kateri naložbo povežejo z uglednim podjetjem ali osebo ali državo, ki vzbuja zaupanje in kredibilnost, s taktiko »socialnega konsenza« poskušajo prevaranti potencialnega vlagatelja prepričati, da bo pripadal skupini uspešnih posameznikov, če bo pristopil k naložbi, taktiki »reprocitete« in »redkosti« pa nagovarjata potencialnega vlagatelja o ekskluzivnosti ponudbe, nujnosti hitrega ukrepanja in izkoriščanja ugodne priložnosti.

Proces preslepitve, katerega cilj je oškodovanje vlagateljev, lahko na kratko opišemo v naslednjih korakih: vzpostavitev kontakta, izgradnja prijateljstva in zaupanja, vzpostavljanje občutka v žrtvi, da je »posebej izbrana in da ima poseben privilegij«, da ji je storilec pripravljen ponuditi naložbeno priložnost, do katere nima vsak dostopa. Sledi korak, ko storilec svoji žrtvi prikazuje življenje, ki si ga žrtev želi, in jo spodbuja, da bo s predlagano naložbo prišla do denarnih sredstev, s katerimi bo svoje želje tudi uresničila. Z vsakim stikom med storilcem in žrtvijo se zaupanje pogloblja, žrtev pa se v določenem trenutku začne počutiti dolžna, da ustreže storilcu, ker se le-ta tako trudi zanjo. Ko storilec začuti, da je zaupanje žrtve dovolj veliko in da je žrtev pripravljena storiti vse po navodilih storilca, storilec žrtev osami z namenom, da ji lahko sam posreduje samo tiste informacije, s katerimi lahko žrtev usmerja in vodi, kot ustreza storilcu. Če se žrtev temu upira, ga »kaznuje« s tem, da ji odvrne svoje prijateljstvo. Storilec naložbene prevare po potrebi in odvisno od situacije uporablja našete korake, vse z namenom, da se žrtev ne odvrne od njega ter da brezpogojno in nekritično sledi vsem njegovim predlogom in napotkom za naložbe (Harvey et al., 2014).

Opolnomočenje po prevari zahteva od oškodovanca ponovno vzpostavitev zaupanja v lastno presojo ter zaupanja v druge, (ponovno) izgradnjo finančne varnosti, velikokrat pa tudi ponovno izgradnjo socialnih vezi oziroma socialne mreže. Posameznik torej utrpí oškodovanje ne le na materialnem področju, pač pa tudi psihološkem in socialnem. Zaradi visoke stopnje stresa, ki je povezan z doživljanjem takšnega dogodka, je velikokrat ogroženo tudi zdravje žrtve.

Okrevanje po prevari zahteva torej večplasten in celosten pristop ter v veliko primerih tudi ustrezno strokovno pomoč žrtvam naložbenih prevar. Prepoznanje celotnega procesa, ki ga doživljajo posamezniki, od trenutka, ko vstopijo v vrstinec naložbene prevare, do točke, ko spoznajo, da so bili preslepljeni in se prične proces opolnomočenja po prevari, ponudi odgovore na vprašanje, kako pomagati žrtvi naložbene prevare, da si kar najhitreje in čim bolj celostno opomore po tem dogodku. Obenem pa ta spoznanja ponudijo pomembna izhodišča za preventivno delo v družbi, predvsem s posamezniki, ki sodijo v najranljivejše skupine, kot

so na primer skupina starejših. Preventivno delo pa seveda ni omejeno samo na organe pregona, konkretno preventivno delo policije in Agencije za trg vrednostnih papirjev, temveč so deležniki v teh aktivnostih lahko vsi: od društev, izobraževalnih institucij do najrazličnejših socialnih podpornih mrež.

Študije, ki se ukvarjajo z raziskovanjem izkušenj žrtev z organi pregona, ugotavljajo (Van Dijk, 1999), kako pogosto žrtve zaradi neustrezne obravnave doživijo sekundarno viktimizacijo. Da bi ugotovili, kaj konkretno pri delu kriminalistov povzroča ponovno viktimizacijo žrtev, bi bilo treba podrobneje raziskati pričakovanja in izkušnje z obravnavo v predkazenskem (in kazenskem) postopku žrtev naloženih prevar kot tudi kriminalistov, ki ta kazniva dejanja obravnavajo. Primeri naloženih prevar so kompleksni ne le po obsegu škode, ki jo povzročijo, in številu žrtev, temveč tudi z vidika, kako je storilec oblikoval in izvedel prevaro; zato je preiskovanje tovrstnih kaznivih dejanj zelo zahtevno in dolgotrajno, praviloma je vpletenih veliko oškodovancev, sama prevara pa največkrat presega nacionalne meje in je potrebno pri obravnavi teh kaznivih dejanj učinkovito mednarodno sodelovanje. Ravno kompleksnost predkazenskega in kazenskega postopka zaradi sofisticiranosti prevare je največkrat razlog, da se posamezne zadeve pravnomočno na sodiščih ne zaključijo tako, kot pričakujejo žrtve teh kaznivih dejanj, hkrati pa osredotočenost na proces in ne na potrebe žrtve v kazenskem postopku povzroči, da žrtev ni (več) obravnavana kot žrtev, temveč postane bolj orodje države za dokazovanje krivde obtoženemu (Meško, 1998).

UPORABLJENI VIRI

- Alexander, E. in Seymour, A. (1998). *Rights, roles, and responsibilities: A handbook for fraud victims participating in the federal criminal justice system*. Washington: Police Executive Forum.
- Agencija za trg vrednostnih papirjev. (n. d.). *Opozorila agencije*. Pridobljeno na <http://www.a-tvp.si/default.aspx?id=194>
- Bernard Madoff. (12. 9. 2016). V *Wikipedia: The free encyclopedia*. Pridobljeno na https://en.wikipedia.org/wiki/Bernard_Madoff
- Bernik, I. in Meško, G. (2011). Internetna študija poznavanja kibernetских groženj in strahu pred kibernetско kriminaliteto. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 62(3), 242–252.
- Bernik, I. in Prislán, K. (2012). *Kibernetška kriminaliteta, informacijsko bojevanje in kibernetški terorizem*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.
- Blanco Hache, A. C. in Ryder, N. (2011). 'Tis the season to (be jolly?) wise-up to online fraudsters. Criminal on the web lurking to scam shoppers this Christmas: Critical analysis of the United Kingdom's legislative provisions and policies to tackle online fraud. *Information and Communications Technology Law*, 20(1), 35–56.
- Croall, H. (2009). White collar crime, consumers and victimisation. *Crime, Law and Social Change*, 51(1), 127–146.
- Davies, P., Francis, P. in Jupp, V. (ur.). (2003). *Victimology: Theory, Research and Policy*. New York: Palgrave Macmillan.
- Dimc, M. in Dobovšek, B. (2012). *Kriminaliteta v informacijski družbi*. Ljubljana: Fakulteta za varnostne vede.

- Dunn, P. (2007). Matching service delivery to need. V S. Walklate (ur.), *Handbook of victims and victimology* (str. 255–281). Devon: Willan.
- Dussich, J. P. J. (2016). *Victimology – past, present and future*. Pridobljeno na http://www.unafei.or.jp/english/pdf/RS_No70/No70_12VE_Dussich.pdf
- Fattah, E. A. (1991). *Understanding criminal victimisation*. Scarborough: Prentice Hall.
- Financial Conduct Authority. (2016). *Over 55s at heightened risk of fraud, says FCA*. Pridobljeno na <https://www.fca.org.uk/news/press-releases/over-55s-heightened-risk-fraud-says-fca>
- Financial Industry Regulatory Authority [FINRA]. (2016). *FINRA risk meter*. Pridobljeno na <http://apps.finra.org/meters/1/riskmeter.aspx>
- Ganzini, L., McFarland, B. in Bloom, J. (1990). Victims of fraud: Comparing victims of white collar and violent crime. *Bull Am Acad Psychiatry Law*, 18(1), 55–63.
- Garofalo, R. (1914). *Criminology*. Boston: Little, Brown.
- Gole, N. (21. 1. 2013). Slovenci prevarani v finančnih verigah. *Delo*. Pridobljeno na <http://www.delo.si/gospodarstvo/finance/slovenci-prevarani-v-denarnih-verigah.html>
- Goucher, W. (2010). Becoming a cybercrime victim. *Computer Fraud and Security*, (10), 16–18.
- Harvey, S., Kerr, J., Keeble, J. in McNaughton Nicholls, C. (2014). *Understanding victims of financial crime: A qualitative study with people affected by investment fraud*. NatCen za Financial Conduct Authority. Pridobljeno na <http://www.fca.org.uk/static/documents/research/qual-study-understanding-victims-investment-fraud.pdf>
- Kazenski zakonik [KZ-1]. (2008, 2009, 2011, 2015, 2016). *Uradni list RS*, (55/08, 66/08, 39/09, 91/11, 54/15, 38/16).
- Kanduč, Z. (2002). Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive v optiki tranzicije iz moderne v po(zno)moderno družbo. V Z. Kanduč (ur.), *Žrtve, viktimizacije in viktimološke perspektive* (str. 125–245). Ljubljana: Institut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Kanduč, Z. (2009). Prevare, prevarantstvo in prevaranti: preliminarne kriminološke analize. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 60(3), 223–224.
- Kearon, T. in Godfrey, B. S. (2007). *Handbook of victims and victimology*. London; New York: Routledge, Cavendish.
- Keršmanc, C. (2014). *Prevare na meji in onkraj pregona*. Ljubljana: GV založba.
- Langenderfer, J. in Shimp, T. A. (2001). Customer vulnerability to scams, swindles, and fraud: A new theory of visceral influences on persuasion. *Psychology and marketing*, 18(7), 763–783.
- Lyng, S. (2005). Edgework and the risk-taking experience. V S. Lyng (ur.), *Edgework: The sociology of risk-taking* (str. 17–49). New York: Routledge, Cavendish.
- MacDonald, R. (1939). *Crime as a business*. Palo Alto: Stanford University Press.
- Meško, G. (1998) Nekatere razsežnosti nasilne viktimizacije. *Teorija in praksa*, 35(6), 1076–1088.
- Milič, M. (20. 10. 2015). Kako iz 100 evrov v letu dni narediti 300 evrov – finančne piramide in prevare! *Mladi in denar*. Pridobljeno na <http://www.mladi-denar.si/8837195?cctest&>

- Modic, D. (2010). Nigerijska prevarantska pisma. V A. Završnik (ur.), *Kriminaliteta in tehnologija: Kako računalniki spreminjajo nadzor in zasebnost ter kriminaliteto in kazenski pregon?* (str. 37–47). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Muršič, M. (2006). K večji varnosti s (kritično) kriminologijo emocij. *Varstvoslovje*, 10(1), 21–31.
- Muršič, M. (2012). Prekiniti krog nasilja. V M. Muršič (ur.), *(O)krog nasilja v družbi in šoli* (str. 7–42). Ljubljana: Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- National Fraud Authority. (2014). *National Fraud Authority annual report and accounts 2013 to 2014*. Pridobljeno na <https://www.gov.uk/government/publications/national-fraud-authority-annual-report-and-accounts-2013-to-2014>
- O'Connell, R. (2003). *A typology of child cybersexploitation and online grooming practices*. Lancashire: University of Central Lancashire.
- Pečar, J. (1984). »Induktologija« – znanje o vplivanju na kazensko dvojico. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 35(4), 299–311.
- Peršak, N. (2015). Viktimologija. V A. Šelih in K. Filipčič (ur.), *Kriminologija* (str. 126–181). Ljubljana: IUS SOFTWARE, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti.
- Petty, R. E. in Cacioppo, J. T. (1981). *Attitudes and persuasion: Classic and contemporary approaches*. Dubuque: Brown.
- Policija. (2016). *Letno poročilo o delu policije za leto 2015*. Ljubljana: MNZ RS. Pridobljeno na http://www.policija.si/images/stories/Statistika/LetnaPorocila/PDF/LetnoPorocilo2015_popravljeno.pdf
- Ponzijeva shema. (7. 7. 2015). V *Wikipedija: prosta enciklopedija*. Pridobljeno na https://sl.wikipedia.org/wiki/Ponzijeva_shema
- Sank, D. in Caplan, D. I. (2007). *To be a victim: Encounters with crime and injustice*. New York: Springer.
- Schafer, S. (1968). *The victim and his criminal: A study in functional responsibility*. New York: Random House.
- Schultz, L. (1968). The victim-offender relationship. *Crime and Delinquency*, 14(2), 135–141.
- Schichor, D. (2001). Victims of investment fraud. V H. N. Pontell in D. Schichor (ur.), *Contemporary issues in crime and criminal justice: Essay in honour of Gilbert Geis* (str. 27–29). Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Seto, M. C. (2013). *Internet sex offenders*. Washington: American Psychological Association.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2*. (2014). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Somerville, P. in Bengtsson, B. (2002). Constructionism, realism and housing Theory. *Housing, Theory & Society*, 19(3/4), 121–136.
- United States Department of Justice. (2015). *Financial fraud crime victims*. Pridobljeno na <https://www.justice.gov/usao-wdwa/victim-witness/victim-info/financial-fraud>
- Van Dijk, J. J. M. (1999). Introducing victimology. V R. G. Van Kaam, J. J. M. Van Dijk in J. Wemmers (ur.), *Caring for crime victims* (str. 15–19). New York; Monsey: Criminal Justice Press.
- Von Hentig, H. (1948). *The criminal and his victim*. New Haven: Yale University Press.

- Walklate, S. (2012). *Handbook of victims and victimology*. New York; London: Routledge, Cavendish.
- Weisburd, D., Wheeler, S. Waring, E. in Bode, N. (1991). *Crimes of the middle classes: White collar offenders in the federal courts*. New Haven: Yale University Press.
- Whittle, H. C., Hamilton-Giachristis, C., Beech, A. in Collings, G. (2013). A review of young people's vulnerabilities to online grooming. *Aggression and Violent Behavior*, 18(1), 135–146.
- Wolhunter, L., Olley, N. in Denham, D. (2009). *Victimology: Victimisation and victims' rights*. London; New York: Routledge, Cavendish.
- Young, J. (2007). *The vertigo of late modernity*. London: Sage.

O avtorici:

Mateja Bitenc, doktorska študentka Fakultete za varnostne vede Univerze v Mariboru. Zaposlena kot kriminalistična inšpektorica specialistka na Oddelku gospodarske kriminalitete Policijske uprave Ljubljana. Njena področja zanimanja so finančna kriminaliteta, viktimologija beloovratniške kriminalitete, naložbene prevare, pranje denarja. E-pošta: mateja.bitenc@policija.si